

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Орбець К. М.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Широкомасштабна ескалація російської збройної агресії проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, становить безпосередню загрозу глобального військового протистояння, адже, судячи з усього, існує реальна небезпека нападу держави-агресора під керуванням путінського режиму і на решту демократичних держав світу (насамперед це стосується найближчих країн ЄС, а, можливо, також і США). Новітні виклики обумовлюють необхідність переосмислення з позицій антиномії «війна – мир» усталених підходів у правовому регулюванні суспільних відносин, адаптації правової системи багатьох держав світу до умов воєнного стану, трансформації тих засобів боротьби з суспільно небезпечними діяннями як на національному, так і на міжнародно-правовому рівні, що застосовувалися до останнього часу. І, зокрема, кримінальне право повинно реагувати на радикальні зміни векторів історичного розвитку суспільства, коли виконання завдань з охорони життя, здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки, власності людини стає достатньо ускладненим, враховуючи не лише воєнний стан сам по собі, а й той факт, що дії російських військовослужбовців містять ознаки масових злочинів проти цивільних осіб (наприклад, у населених пунктах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь, Маріуполь, Харків та багатьох інших). Можна припустити, що в разі цілком імовірного розширення масштабів російської військової агресії за межі України подібні злочинні дії можуть вчинятися і щодо мирного населення інших держав, поєднуючись із руйнуванням у них цивільної інфраструктури. Водночас екстремальні умови війни є криміногенним чинником для правопорушень, вчинюваних як окупантами, так і самими громадянами проти власної держави (диверсія, державна зрада тощо) або співгромадян (крадіжки, грабежі, розбої та ін.).

Таким чином, проблематика воєнного стану як обставини вчинення кримінальних правопорушень є надзвичайно актуальною для держав сучасного світу, а її науково обґрунтоване розв'язання здатне певною мірою сприяти скороченню проявів суспільно небезпечної поведінки в критичних для соціуму умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Загальні проблеми війни

та воєнного стану стали предметом наукових досліджень таких науковців, як О. Базалук, Ю.Я. Карпюк, Б.О. Парахонський, Л.В. Чупрій, Г.М. Яворська та ін. Правові аспекти воєнного стану та суміжних понять досліджувалися такими фахівцями, як Т.-Ю. Кенсонь (Tadeusz Józef Kęson), С.О. Кириченко, М.М. Лобко, В.М. Семененко, Б.М. Тична, В.В. Топольницький. Кримінально-правовій проблематиці воєнного стану присвячені спеціальні публікації Л.М. Демидової, В.К. Матвійчука, М.І. Панова, Ю.А. Пономаренка, С.О. Харитонова та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на активізацію вітчизняних наукових досліджень проблем кримінальних правопорушень, учинених в умовах воєнного стану, починаючи з 2014 р., все ж у цілому кількість подібних досліджень недостатня. Дії окупантів саме у 2022 р., особливо такі, що визнаються вслід за Україною дедалі більшою кількістю держав світу геноцидом Українського народу, створюють, на жаль, величезну базу для емпіричного пізнання зазначених умов, виступають підґрунтям для законодавчих змін, які вносяться до Кримінального кодексу (в подальшому – КК) України впродовж березня-квітня поточного року. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба в розширенні і поглибленні існуючих наукових уявлень про воєнний стан, поліаспектному розгляді соціальної обумовленості та науковій оцінці оперативних внесених до КК України за останній час змін.

Формулювання цілей (постановка завдання). Завданням цієї роботи є з'ясування специфіки матеріальної (суспільна небезпечність) та формальної (кримінальна протиправність) ознак кримінальних правопорушень, що вчиняються в умовах воєнного стану, з урахуванням чинної редакції КК (за станом на 29.04.2022 р.).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Суспільна небезпечність є невід'ємною ознакою будь-якого кримінального правопорушення і лежить в основі процесів криміналізації та пеналізації. Характеризуючи суспільну небезпечність кримінальних правопорушень, які вчиняються в умовах воєнного стану, потрібно відзначити, що за своєю спрямованістю на заподіяння шкоди конкретним суспільним відносинам, тобто за *характером* суспільної небезпечності, ці діяння можуть бути різноманітними і посягати практично на всі або принай-

мні абсолютну більшість сфер суспільних відносин, які поставлені під охорону законом про кримінальну відповідальність. Саме тому використання умов воєнного стану виступає обставиною, що обтяжує покарання, в разі вчинення будь-якого злочину (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК), крім випадків, коли суд приймає мотивоване рішення про неврахування цієї обставини або остання вже виступає ознакою складу кримінального правопорушення (ч.ч. 2, 4 ст. 67). Разом із тим, деякі групи суспільних відносин, наприклад, відносини, що забезпечують основи національної безпеки України, життя, здоров'я, волю, честь, гідність, статеvu свободу та статеvu недоторканість особи, власність, установлений порядок несення військової служби, мир та безпеку людства, міжнародний правопорядок тощо, є особливо сприйнятливими для деструктивного впливу за умов воєнного стану. У цілому немає підстав стверджувати, що посягання за умов воєнного стану стають вузько-спрямованими, порушуючи одну обмежену сферу суспільних відносин. Тому, на наш погляд, вирішальне значення при з'ясуванні суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, які вчиняються в умовах воєнного стану, має визначення *ступеня* їх суспільної небезпечності. А оскільки ця характеристика є кількісною, то її встановлення передбачає порівняння суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, учинюваних за умов воєнного стану, з тотожними (або однорідними) кримінальними правопорушеннями, які вчиняються за відсутності надзвичайних подій (у стані миру).

Що стосується співвідношення понять війни та миру, Б.О. Парахонський та Г.М. Яворська вважають, що попри їх щільний зв'язок, вони не є симетричними і репрезентовані по-різному: якщо концепт війни становить одне з ключових культурно-цивілізаційних понять, які безпосередньо впливають на формування й зміни політичної дійсності, то мир пов'язаний із цінностями і входить до розряду аксіологічних концептів¹. Погоджуючись із тим, що війна та мир мають різні прояви, не можемо підтримати думку про їх розгляд у різних площинах, різному «вимірі». Насправді війна (як форма конфлікту) та мир (як форма співпраці) є видами людської взаємодії, а отже, мають аксіологічний бік², і одним з основних напрямів, що лежить в основі досліджень війни й миру, є осмислення нормативно-оцінних категорій добра й зла³. Як війна, так і мир можуть досліджуватися в однакових аспектах, з точки зору

тих самих підходів, наприклад, як суспільні та правові явища вони можуть бути розкриті з точки зору аксіології, конфліктології, соціології, соціальної психології, кримінології, різних галузей права тощо. Так, виходячи з аксіологічного підходу, визнання миру соціальною цінністю не тільки не виключає, а й, навпаки, обумовлює визнання війни антицінністю; у кримінальному праві умови воєнного стану виступають переважно кваліфікуючою ознакою, що свідчить про те, що кримінальне правопорушення є більш тяжким (суспільно небезпечним) у порівнянні з таким самим діянням, учиненим за умов миру. У кримінології воєнні дії відносять до основних факторів, які впливають на формування криміногенної обстановки в державі⁴, що знову ж таки дає змогу порівнювати та знаходити відмінності в аналогічних статистичних показниках кримінальних правопорушень, учинених на тлі воєнного стану та поза ним.

Сутністю умов воєнного стану, яка визначає їх соціальну природу й обумовлює кримінально-правове закріплення, є породжені військовою агресією особливі (екстремальні) умови, за яких відбувається життєдіяльність цілого суспільства, роблячи вразливим цивільне населення, полегшуючи вчинення кримінальних правопорушень, породжуючи у злочинців оманливе відчуття безкарності. Ситуація може ускладнюватися законодавчо встановленим обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Найбільша небезпека воєнного стану полягає в неможливості належним чином забезпечувати різними державними засобами найвищі соціальні цінності від посягань: людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Умови воєнного стану здатні поєднувати в собі одночасно декілька обставин, що значно підвищує ступінь суспільної небезпечності вчинюваних кримінальних правопорушень, серед яких на особливу увагу заслуговують такі, як-то: масовий характер; поширення різних форм співучасті починаючи від вчинення кримінальних правопорушень групою осіб аж до різновидів злочинних організацій; наявність багатьох потерпілих; множинність кримінальних правопорушень; збіг уразливого стану окремої особи з уразливим станом цивільного населення в цілому; вчинення багатьох діянь з особливою жорстокістю; розповсюдження різноманітної зброї, військової техніки, вибухових пристроїв та інших предметів, які можуть бути використані як знаряддя учинення кримінально протиправних діянь способом, небезпечним для життя багатьох осіб; наявність мотивів національної нетерпимості тощо. Як бачимо, умови воєнного стану є специфічною «сумішшю»

¹ Парахонський Б.О., Яворська Г.М. *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*: монографія. Київ: НІСД, 2019. С. 15.

² Карпюк Ю.Я. *Аксіологічні та антропологічні чинники військового конфлікту в Україні. Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 2. С. 232.

³ Базалук О. *Загальна теорія війни і миру. Гібридна війна: in verbo et in praxi*: монографія / за заг ред. Р.О. Додонова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 28.

⁴ Борець Т.О. *Фактори, що впливають на формування криміногенної ситуації. Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 15.

тих обставин, що закріплені в КК як кваліфікуючі або особливо кваліфікуючі. Таке поєднання, очевидно, є більш суспільно небезпечним, ніж кожна ознака окремо. Тому умови воєнного стану виправдано закріплювати як особливо кваліфікуючі ознаки низки кримінальних правопорушень.

Якщо здійснювати порівняння суспільної небезпечності (антицінності) за *аксіологічною шкалою*, простому (основному) складу кримінального правопорушення, на нашу думку, відповідатиме якість «поганого», кваліфікованому – «гіршого», а особливо кваліфікованого – «найгіршого». Умови воєнного стану, що нині загрожують самому існуванню Українського народу та України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, дійсно можна вважати найгіршими, найбільш небезпечними серед усіх можливих. Звідси випливає, що і покарання, які можуть бути застосовані до винних осіб, мають бути одними з найсуворіших (якщо не найсуворішими) для конкретного виду кримінальних правопорушень.

Далі перейдемо від соціальної до правової характеристики воєнного стану. В Україні дефініція поняття воєнного стану є законодавчо закріпленою. За ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»⁵. Схожа дефініція міститься й у ст. 1 Закону України «Про оборону України»⁶. З цього визначення можна виокремити такі ознаки воєнного стану: 1) це правовий режим, а не фактичне ведення воєнних дій. У свою чергу, війни як форми воєнного конфлікту для розв'язання міждержавних суперечностей шляхом двостороннього застосування воєнної сили найчастіше при-

таманне запровадження цього правового режиму⁷, тобто воєнні дії виступають передумовою, що зумовлюють і супроводжують воєнний стан; 2) воєнний стан має бути введений у встановленому законом порядку за наявності відповідних підстав (рішення про його введення приймає Президент України в разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України – п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, указ Президента про введення воєнного стану затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення – п. 31 ч. 1 ст. 85 Конституції); 3) режим воєнного стану може поширюватися як на всю територію держави, так і на її окремі місцевості; 4) особливості воєнного стану полягають у наданні специфічних повноважень органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям і органам місцевого самоврядування та в обмеженні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб; 5) правообмеження, обумовлені воєнним станом, обов'язково повинні мати чітко визначений строк дії.

Досить подібне визначення міститься, наприклад, у Законі Республіки Казахстан від 5 березня 2003 року № 391-ІІ «Про воєнний стан» (зі змінами та доповненнями станом на 16.11.2020 р.), де під воєнним станом розуміється особливий правовий режим, що передбачає комплекс політичних, економічних, адміністративних, військових та інших заходів, спрямованих на створення умов для запобігання або відбиття агресії проти Республіки Казахстан або безпосередньої зовнішньої загрози її безпеці, та введений Президентом Республіки Казахстан на всій території Республіки або в окремих її місцевостях⁸.

Законодавчі акти деяких інших країн світу не закріплюють розгорнуту дефініцію поняття воєнного стану. Наприклад, § 8 Закону про національну оборону Естонії обмежується загальною вказівкою на те, що воєнний стан поряд із загальною оборонною готовністю, підвищеною оборонною готовністю та надзвичайним станом устанавлюються в державі залежно від рівня загрози з метою забезпечення готовності держави для запобігання та подолання загрози безпеці держави⁹.

На відміну від зазначених вище, в низці держав узагалі відсутнє загальновизнане розуміння воєнного стану. Так, у США, незважаючи на те, що

⁵ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 17.04.2022).

⁶ Див.: Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 17.04.2022).

⁷ Кириченко С.О., Лобко М.М., Семененко В.М. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 10. DOI: 10.33099/2618-1614-2019-7-2-09-16.

⁸ О военном положении: Закон Республики Казахстан от 5 марта 2003 г. № 391-II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.11.2020 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1038133 (дата звернення: 17.04.2022).

⁹ National Defence Act: Passed 11.02.2015. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/502042019010/consolide> (дата звернення: 17.04.2022).

воєнний стан оголошувався щонайменше 68 разів за їх історію, його концепція ніколи не була добре зрозуміла. Конституція не згадує про воєнний стан, і жоден акт Конгресу не визначає його. Верховний суд звертався до нього лише кілька разів, і аргументація Суду в цих рішеннях непослідовна та нечітка¹⁰. Схожим чином в англійській правовій системі цьому терміну надається сумнівне значення¹¹.

Поряд із усталеним терміном «воєнний стан», у законодавстві України вживається також термін «стан війни». Зокрема, в п. 19 ч. 1 ст. 106 Конституції України закріплено, що Президент України вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. За п. 9 ч. 1 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради належить оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру. Конституційні положення щодо стану війни відтворені й розвинені у ст. 4 Закону України «Про оборону України». Незважаючи на вживання терміну «стан війни», чітке визначення відповідного поняття в законодавстві відсутнє. У той же час слід зазначити, що закон, очевидно, розмежує поняття «воєнний стан» і «стан війни», причому завершення стану війни пов'язується з укладенням миру. Згідно з нормами міжнародного права, для того, щоб почати військові дії, держава повинна оголосити «стан війни», а також воєнний або надзвичайний стан, який вводиться поряд з оголошенням стану війни, причому війна розуміється як збройний конфлікт між суб'єктами міжнародного права, тобто державами¹². Конвенція про захист цивільного населення під час війни в ч. 1 ст. 2 розмежує оголошену війну та інші збройні конфлікти, що можуть виникнути між державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни¹³. З урахуванням цього дослідники пропонують тлумачити стан війни як «відносини держав із моменту оголошення війни між ними до її закінчення (укладення миру)¹⁴»; «особливі відносини між державами в умовах збройного протистояння з моменту оголошення війни між

ними (або фактичним початком воєнних дій) до її закінчення»¹⁵. Т.-Ю. Кенсонь, досліджуючи відмінності між воєнним станом і станом війни, зауважив, що запровадження стану війни адресоване іншій державі (агресору), а також міжнародній спільноті; сутність цього стану полягає не у внесенні особливих змін у внутрішній лад держави, хоча такі зміни й не можна виключати, а у зовнішньому впливі на рівні міжнародного права¹⁶. Таким чином, оголошення стану війни в Україні потрібно розуміти як офіційну процедуру визнання війни між Україною та іншою конкретною державою (або державами). Особливістю російсько-української війни є те, що вона має гібридний характер, тобто полягає у воєнних діях, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей, при цьому кожен з військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях та використовується як зброя¹⁷. До того ж, ця війна є неоголошеною і для її позначення в офіційних джерелах використовувалися (а в державі-агресорі імперативно використовуються і зараз) терміни-евфемізми («антитерористична операція», «спеціальна операція»). Прагнення з боку путінського режиму замаскувати агресивну війну проти України й уникнути широкого суспільного невдоволення всередині власної держави, а з боку України – по можливості не допустити ще більших масштабів воєнного вторгнення (наприклад, за рахунок проведення загальної мобілізації на російській території), зумовлюють те, що стан війни між державами не планується оголошувати, принаймні в Україні найближчим часом.

Із зазначеними вище поняттями щільно пов'язане поняття «воєнний час», який згідно з законом починається з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій і закінчується у день і час припинення стану війни (ч. 3 ст. 4 Закону України «Про оборону України»). Однак залишається незрозумілим, скільки повинен тривати воєнний час у разі, якщо воєнні дії фактично розпочалися і продовжуються, проте стан війни з іншою державою оголошений так і не був, як це має місце в Україні станом на квітень 2022 р. Мабуть, моментом закінчення воєнного часу доцільно визнавати припинення стану війни (укладення миру) **або** фактичне припинення воєнних дій (у разі неоголошення стану війни). Подібне уточнення пропонуємо закріпити законодавчо.

¹⁰ Nunn, J. Martial Law in the United States: Its Meaning, Its History, and Why the President Can't Declare It. *Brennan Center*. 2020, August 20. URL: https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/martial-law-united-states-its-meaning-its-history-and-why-president-cant#footnote1_so30snj (дата звернення: 17.04.2022).

¹¹ Martial law. *Encyclopedia Britannica*. 2020. URL: <https://www.britannica.com/topic/martial-law> (дата звернення: 17.04.2022).

¹² Чупрій Л.В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнних конфліктів в сучасних глобалізаційних реаліях. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса. Сер.: Політичні науки*. 2018. № 3. С. 12. DOI: 10.31558/2617-0248.2018.3.2.

¹³ Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 17.04.2022).

¹⁴ Топольницький В.В., Тична Б.М. Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час». *Правова позиція*. 2019. № 4(25). С. 98. DOI: 10.32836/2521-6473-2019-4-91-99.

¹⁵ Кириченко С.О., Лобко М.М., Семененко В.М. Вказ. праця. С. 13.

¹⁶ Kęsoń T.J. Stan wojny a stan wojenny – zagadnienia formalno-prawne. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*. 2014. Vol. 8, № 2. S. 148. DOI: 10.34862/rbm.2014.2.10.

¹⁷ Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 41.

У КК України серед термінів, які розглядалися, вживається лише один – «воєнний стан». Зокрема, вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану визнається кваліфікуючою (особливо кваліфікуючою) ознакою багатьох кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень), що закріплені в розд. XIX Особливої частини КК. Крім того, до березня 2022 р. конститутивною ознакою однієї з форм державної зради (ст. 111 КК) був перехід на бік ворога в умовах воєнного стану (згідно зі змінами, внесеними Законом № 2113-IX від 03.03.2022 р., вчинення діяння в умовах воєнного стану стало кваліфікуючою ознакою цього злочину – ч. 2 ст. 111 КК у чинній редакції). За п. 11 ч. 1 ст. 67 КК обставиною, що обтяжує покарання, визнається вчинення злочину з використанням умов воєнного стану. З березня 2022 р. до обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, належить учинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту діяння, спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни (ст. 43¹ КК). «Умови воєнного стану» закріплені наразі як кваліфікуюча (особливо кваліфікуюча) ознака низки не лише військових, а й загальнокримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 113, ч. 4 ст. ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК), а також конститутивна ознака злочину за ст. 114² КК. Разом із тим, у ч. 3 ст. 201² КК особливо кваліфікуючою ознакою стало визнаватися вчинення відповідних діянь «під час» воєнного стану, у ч. 5 ст. 361 КК – «під час *дії* (виділення наше. – К.О.) воєнного стану».

Такі термінологічні розбіжності поглиблюють проблему з'ясування місця воєнного стану у системі ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Погляди науковців щодо цієї проблеми можна об'єднати у три групи. До першої, найчисельнішої групи відносимо розуміння воєнного стану як обставини вчинення кримінальних правопорушень (О.О. Астахова, В.М. Кудрявцев, О.З. Мармура, О.О. Маслова, С.О. Харитонов та ін.)¹⁸. Згідно з другою точкою зору в законі про кримінальну відповідальність мова йде про час вчинення кримінального правопорушення (Ю.А. Пономаренко)¹⁹.

¹⁸ Астахова О.О. Поняття обставини вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 52; Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. Москва: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1960. С. 26; Мармура О.З. Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія. Львів: ЛДУВС, 2019. С. 98; Маслова О.О. Обстановка вчинення злочину в кримінальному праві України. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 2. С. 151; Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. С. 140.

¹⁹ Пономаренко Ю.А. Кримінально-правові наслідки запровадження в Україні воєнного стану. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 184. DOI: 10.21564/2414-990x.145.156668.

Нарешті, окремі науковці визнають цю ознаку об'єктивної сторони комбінованою, яка об'єднує різні ознаки (час, місце й обстановку вчинення кримінального правопорушення – Л.М. Демидова, Н.С. Кончук, А.О. Левчук-Микитюк; час і обстановку – В.К. Матвійчук)²⁰, або ж навіть пропонують виділяти ознаку ситуації вчинення кримінального правопорушення, що характеризує в сукупності його час, місце та обстановку²¹.

На наш погляд, воєнний стан у кримінальному праві може характеризуватися з точки зору як часу (з моменту запровадження до спливу строку), так і місця вчинення кримінального правопорушення (частина або вся територія держави), однак не вичерпується ними. Скажімо, посилання суду на використання умов воєнного стану для вчинення злочину як обставини, що обтяжує покарання, передбачає з'ясування цілковито конкретної умови, яка була використана винною особою (наприклад, пошкодження будинку через влучання російської ракети, поранення потерпілого внаслідок обстрілу тощо). Посилання санкції статті Особливої частини КК у разі вчинення кримінального правопорушення за умов воєнного стану, що є його кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою, *соціально обумовлене* фактичними умовами воєнного стану (тобто підвищеним ступенем суспільної небезпечності, про що йшлося раніше), а не самим по собі часом або місцем запровадження воєнного стану. Тому не можемо підтримати оцінку воєнного стану як часу вчинення кримінального правопорушення. Так само спірним видається розгляд цієї ознаки як комплексної, комбінованої, адже, як відомо, склад кримінального правопорушення являє собою систему передбачених кримінальним законом обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як кримінально протиправне, традиційно не включаючи інших складових (на кшталт «надознак» тощо), крім ознак, що об'єднуються в елементи.

Розглядаючи обстановку як ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, звернімо увагу на такі наукові положення. Ще

²⁰ Демидова Л.М. Кримінально-правова оцінка умов воєнного стану та періоду збройного конфлікту при кваліфікації державної зради. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 28. С. 86; Кончук Н.С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. С. 75. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3512/1/konchuk_d.pdf (дата звернення: 17.04.2022); Левчук-Микитюк А.О. Особливості державної зради в формі переходу на бік ворога. *Формування сучасної наукової думки: матеріали міжнар. наук. конф. (Кропивницький, 31 січня 2020 р.)*. Кропивницький: МІЦНД, 2020. С. 186; Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука*. 2013. № 9. С. 85.

²¹ Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Часть Общая. Киев: Наукова думка, 1985. С. 134.

В.М. Кудрявцев розумів обстановку вчинення кримінального правопорушення у широкому сенсі, охоплюючи цим поняттям місце, час та інші конкретні умови його вчинення²². Сучасні дослідники підтримують цей підхід, указуючи на необхідність просторово-часової конкретизації обстановки²³. Як відзначає Т.В. Родіонова, якщо до певної ознаки складу кримінального правопорушення можна поставити одночасно два питання – «де?» і «коли?» – то це свідчить про наявність обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки з теоретичної точки зору обстановка охоплює і місце, і час вчинення кримінального правопорушення²⁴. З огляду на це виокремлення в системі ознак складу кримінального правопорушення «ситуації» видається зайвим, адже вже відомої ознаки «обстановка вчинення кримінального правопорушення» цілком достатньо для позначення умов воєнного стану як ознаки складу кримінального правопорушення.

Спираючись на таке розуміння, вважаємо недоцільним використання у КК словосполучень «під час воєнного стану» або «під час дії воєнного стану». Замість цього пропонуємо обмежитися вживанням лише двох термінів: «діяння, вчинені в умовах воєнного стану» та «діяння, вчинені з використанням умов воєнного стану», які істотно відрізняються за своїм значенням. Якщо для встановлення ознаки, що позначається першим з названих термінів, достатньо самої констатації умов воєнного стану, оскільки ці умови *завжди* свідчать про підвищення ступеню суспільної небезпечності конкретного кримінально протиправного діяння, то в другому випадку умови воєнного стану не просто повинні бути наявними, а й мають бути *використані* для вчинення кримінального правопорушення. До прикладу, крадіжка, вчинена в умовах воєнного стану, але на території, на якій не ведуться активні воєнні дії, в особи, яка не зазнала від цих дій прямих збитків, досить суттєво відрізняється за ступенем суспільної небезпечності від крадіжки з пошкодженого будинку або у внутрішньо переміщеної особи, яка у зв'язку з вимушеним переїздом перебуває у вразливому стані. Отже, завданням законодавця є чітка ідентифікація випадків доцільності вживання одного або іншого терміну як «легального» в КК. Наприклад, щодо кримінальних правопорушень проти власності можна було б закріпити особливо кваліфікуючу ознаку «з вико-

ристанням умов воєнного стану», а щодо злочинів проти основ національної безпеки України та військових кримінальних правопорушень – ознаку «в умовах воєнного стану».

Крім того, з огляду на високий рівень суспільної небезпечності та досить значне поширення пропонуємо в перспективі ще ширше закріпити ці ознаки (і насамперед ознаку «з використанням умов воєнного стану») в Особливій частині КК України як особливо кваліфікуючі, наприклад, щодо деяких кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності особи, статевої свободи та статевої недоторканості, щодо шахрайства (ст. 190 КК) тощо. Запровадження таких ознак, що впливають на кваліфікацію вчиненого, суттєво посилять кримінально-правову боротьбу з відповідними суспільно небезпечними діяннями у порівнянні з застосуванням п. 11 ч. 1 ст. 67 КК (до того ж, ця обставина при призначенні покарання може і не враховуватися).

Висновки

Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що умовам воєнного стану як обставині вчинення кримінальних правопорушень притаманний високий рівень суспільної небезпечності. Цим обумовлена допустимість і доцільність визнання їх у багатьох випадках особливо кваліфікованою ознакою кримінального правопорушення. В Україні офіційно закріплено визначення поняття воєнного стану, проте залишається невизначеним його співвідношення з суміжними поняттями «стан війни», «воєнний час», через що слід запропонувати законодавцю розкрити і їх зміст. У дискусії стосовно місця умов воєнного стану у системі ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення переконливішими виглядають аргументи тих учених, які розуміють ці умови як обстановку вчинення кримінального правопорушення. У роботі обґрунтовано пропозицію щодо відмови від уживання в КК термінів «під час воєнного стану» або «під час дії воєнного стану», залишивши терміни «діяння, вчинені в умовах воєнного стану» та «діяння, вчинені з використанням умов воєнного стану» з чіткою їх диференціацією. Також убачаються достатні підстави подальшого розширення закріплення відповідних ознак як особливо кваліфікуючих у низці загальнокримінальних правопорушень.

Проблематика воєнного стану, безумовно, є актуальним та перспективним вектором як комплексних, так і спеціалізованих наукових досліджень. Саме різнопланові розробки здатні забезпечити наукову базу військового, організаційного, інституційного, правового та інших механізмів охорони суспільних відносин навіть за винятково несприятливих, екстремальних умов, у яких опинилося наше суспіль-

²² Кудрявцев В.Н. Указ. соч. С. 22.

²³ Маслово О.О. Структура обстановки вчинення злочину. *Право і суспільство*. 2017. № 6. Ч. 2. С. 162; Мусаев Х.А. Обстановка совершения преступления в российском уголовном праве. *Юридическая наука*. 2013. № 3. С. 108.

²⁴ Родіонова Т.В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. С. 77. URL: https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/dissertation_Rodionova_T_V.pdf (дата звернення: 17.04.2022).

ство. Усі кримінально протиправні діяння проти Українського народу та держави, які вчиняються за таких умов, мають отримати законну та справедливу

кримінально-правову оцінку національними правоохоронними та судовими органами, а в окремих випадках – і міжнародними судовими інстанціями.

Інформація про автора:

Орбець Костянтин Миколайович,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального права № 2

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

77, вул. Пушкінська, Харків, 61024, Україна

Information about the author:

Orobets Kostiantyn Mykolaiovych,

Candidate of Legal Sciences,

Assistant at the Department of Criminal Law № 2

Yaroslav Mudryi National Law University

77, Pushkinska str., Kharkiv, 61024, Ukraine